

TARIXIY MANBALAR BILAN ISHLASH USULLARI ORQALI TARIXNI O'RGATISH

Ro'zmetov Sh.Q.

Jaloliddin Manguberdi

nomidagi harbiy-akademik litsey

tarix fani o'qituvchisi;

Annotatsiya: Ushbu maqolada Tarixiy manbalar bilan ishlash usullari orqali tarixni o'rgatishda manbalar bilan ishlash va tarkibiy tuzilishi turiga bog'liq holda ularning elementlari, xossalarini o'rganish xususida fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: Tarix, manba, g'oya, o'qituvchi, bosqich, maqsad, kognitiv, Sxematik, analog.

Tarixiy manbalar bilan ishlash amaldagi usullar materialning tarkibiy tuzilishi turiga bog'liq. Demak, matnda bir-biri bilan bog'liq bo'lmagan va statik tarzda ko'rsatilgan element-obyektlarni o'rganishda elementlarning xossalarini o'rganish uchun tavsiflar, takroriy o'lchovlar, tajribalar yordamida aniq ilmiy usullar qo'llaniladi. Shuning uchun bunday o'ziga xos ilmiy o'rganish usullarini obyektlarning statikasini o'rganishning elementma-element usullari deb atash mumkin.

Hozirgi vaqtda tarixiy manbalar bilan ishlash usullarini tasniflash quyidagi asoslar bo'yicha taklif etiladi:

- ... Axborot manbasiga ko'ra, o'qitish shaklini hisobga olgan holda;
- ... Qidiruv faoliyatining tabiati bo'yicha;
- ... O'quv material mazmunining mantiqiy tuzilishiga ko'ra;
- ... Mantiqiy operatsiyalar orqali

Usullarning u yoki bu kichik guruhini (og'zaki, vizual yoki amaliy) tanlagandan so'ng, assimilyatsiya darajasini dasturlash va qidiruv usullarining kichik guruhlarini, keyin esa individual usullarni aniqlash kerak.

Usullarni tanlashning keyingi bosqichi o'quv material mazmunining mantiqiy

tuzilishiga bog'liq. To'rtinchi bosqichda mantiqiy operatsiyalarni (tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish va boshqalar) aniqlash va ko'zlangan maqsadlarga erishish kerak. Demak, savollar shunday tuzilganki, o'quvchilar hujjatni shunchaki o'qib chiqmaydi va unda kimningdir fikrining tasdig'ini topadi, balki o'zi ham imkon qadar ko'proq ma'lumot olishga va uning asosida o'z nuqtai nazarini isbotlashga muvaffaq bo'ladi. Shuningdek, manba bilan ishlashni boshlashdan oldin, o'quvchilar manbani "oldinga va orqaga" bir necha marta o'qib chiqishlari va nihoyat, o'zlari savol berishlari uchun muayyan vazifalarni qo'yish, vazifalarni shakllantirish kerakligi to'g'ri ko'rsatilgan.¹

Manbalarni ketma-ket matnli o'rganish usuli.

Ketma-ket matnli usul to'rtta asosiy harakatda ifodalanadi, shundan so'ng o'quvchilarning manba bilimlarini o'zlashtirish bo'yicha ishining to'liq algoritmini tashkil etadi. Manbaning asosiy g'oyalarini ajratib olish va rivojlantirish. Ushbu harakat quyidagilarni nazarda tutadi:

- asosiy g'oyalar va qoidalarni ajratib ko'rsatish;
- ularning mohiyatini tushunish uchun samarali va kognitiv savollarni shakllantirish;
- javoblarni jamlash va qayd etish.

Mualliflik huquqi masalalarini tahlil qilish.

Ushbu harakat quyidagilarni nazarda tutadi:

- matnda mualliflar tomonidan berilgan savollar ustida ishlash;
- ularga javoblar ishlab chiqish;
- Muallifning javoblarini o'z javoblari bilan tekshirish.

Mualliflar savol tug'dirmaydigan va shu bilan o'quvchini tarixiy haqiqatga ergashishga chaqirmaydigan manbalar deyarli yo'q. Tarixning xalqlar haqidagi fan sifatidagi tabiatidan uning ifodalanish uslubiga o'ziga xos munosabati kelib chiqadi. Tarix - fan yoki san'at?

¹ Вагин А.А. Методика преподавания истории в средней школе. М., Просвещение. 1984. С. 342

Nazariyani amaliyotda qo'llash tarixiy manbalarni o'rganishning pirovard maqsadidir. O'quvchilar bu masalani o'qituvchining yordamisiz hal qila olmaydi. Ular tarixda mavjud bo'lgan narsalarni o'zaro bog'lashga e'tibor qaratishlari kerak.

Sxematik ravishda, to'rtinchi harakatni amalga oshirish quyidagicha ko'rinadi:

1. Manbadan tahlil qilish uchun aniq misol tanlash
2. Mahalliy va xorijiy tarixdan analoglarni tanlash
3. Zamonaviy sharoitda bu analoglar nima va qanday ishlab chiqilganligini topish.
4. Tarixiy tajribani hozirgi hayotga tadbiq etish imkoniyati haqida fikr yuritish

Tarixiy tajribadan tarbiyaviy foydalanishning yana bir usuli bor: zamonaviy tarixni o'tmish tajribasi bilan o'zaro bog'lash orqali o'rganish. Talabalar ma'lum bir ish tartibiga (algoritmga) rioya qilsalar, ushbu turdagi ish eng samarali bo'ladi:

1. Atrofdagi voqelikdan aniq misolni tanlash
2. O'zbekiston va boshqa mamlakatlarning tarixiy o'tmishidan o'xshashlarni tanlash
- 3 Tahlil qilinayotgan faktda (misolda) umumiy va maxsusning ajratilishi va o'tmishdagi o'xshashlar
4. Tanlangan misolning o'tmishdagi o'xshash bilan o'zaro bog'liqligi.

Ikkala sxemada ham bloklarni almashtirish o'rganilayotgan manbaning g'oyalari va qoidalarining amaliy yo'nalishini ishlab chiqish uchun boshqa variantlarni berishi mumkin.

Manbalarni bosqichma-bosqich o'rganish tarixiy adabiyotni o'rganish metodi bo'lib, o'quvchilarning kerakli ma'lumotlarni uch bosqichli harakatlar algoritmi orqali mustaqil o'rganishga yo'naltirishga asoslangan: tayyorgarlik ishlari; manbaning mazmunini o'zlashtirish; umumlashtiruvchi va amaliy topshiriqlarni bajarish.

Tarixni o'rganish qobiliyati barqaror bo'lmagan o'quvchilar uchun ushbu usulni tanlash maqsadga muvofiqdir. O'qituvchi ularni oldindan alohida e'tibor va fikrni jamlashni talab qiladigan manba savollariga yo'naltiradi. Kelajakda mustaqil ravishda ishlaydigan talabalar ushbu ko'rsatmalarga amal qilgan holda, berilgan mavzu bo'yicha kerakli ma'lumotlar hajmini bosqichma-bosqich oshirib boradilar.

Ilg'or o'quvchilar uchun bu usul tavsiya etilishi mumkin. Manbani birinchi o'qishda ular mustaqil ravishda asosiy savollarni aniqlaydilar. Keyin, xuddi shu savollarga batafsil ma'lumot beriladi. Natijada asosiy g'oyalar va qoidalar umumlashtirilgan shaklga ega bo'ladi.²

Tarix - keng qamrovli fan. U hamma narsani o'z ichiga oladi: siyosat, iqtisod, hayot va kundalik hayot, diplomatiya, ma'naviyat, harbiy ishlar, san'at va boshqalar.. Lekin tarix iqtisodiy masalalarni ko'rib chiqsa, masalan, sotsialistik yoki bozor munosabatlariga kirmaydi. U ko'proq u yoki bu iqtisodiy munosabatlar insonga, jamiyatga nima va qanday berganligi bilan qiziqadi, iqtisodiy munosabatlarning fuqarolar manfaatlariga nomuvofiqligi va hokazo.

Rassomning rasmlarini baholagan holda, tarixchi birinchi navbatda tavalning tarixiy ma'nosini ko'radi: odamlar, ularning munosabatlari, qobiliyatlari, imkoniyatlari va boshqalar; tabiat, uning kuchi, odamlar bilan o'zaro munosabati; voqealar voqelikning in'ikosi sifatida. Tarixni shoirning versiyaviy uslublari deyarli qiziqitirmaydi, lekin misra mazmuni, misraga singib ketgan ruh, uning insonga ta'siri va hokazolarga befarq qolmaydi. Ko'p qirrali manba va ularning aksariyati bo'lishi mumkin. turli fanlardan manfaatdor o'qituvchilarning kelishuvi bilan kompleks tarzda ishlab chiqilgan: bu erda har bir o'quv intizomi o'z faniga mos keladigan materialni oladi. Biroq, hozirgacha manbalarni o'rganishning bu usuli kamdan-kam qo'llaniladi. Darslik manbalarini o'rganishda faqat tarixiy bo'lmagan ma'lumotlarni uzib qo'yish ma'nosida emas, balki tarix fanining o'zida ham cheklovga amal qilish, ya'ni tarixiy jihatni ma'lum bir mavzugacha ajratib ko'rsatish zarur.

Birinchiidan, tarixiy manbalar taqdim etish uslubi, materialni taqdim etish xarakteri, terminologik tilning murakkabligi va boshqalar jihatidan juda xilma-xil bo'lib, ularni o'rganishda turlicha yondashuvlarni talab qiladi.

²Пушкарёв Л.Н. Исторический источник: основные подходы к классификации. Современное историческое образование. М., Просвещение. 2000. С. 237.

Ikkinchidan, har qanday sinfda o'quvchilarning qobiliyati, mentaliteti, mantiqiy tafakkurining rivojlanish darajasi bir xil emas. Bundan tashqari, oddiy maktablar (sinflar) mavjud va ixtisoslashganlari ham bor. Hozirgi zamon tarix fanida tarixni o'qitish jarayonida tarixiy manbalar bilan ishlashning bir qancha usullari mavjud. Ularning barchasi asosiy maktablar uchun maqbuldir. Va shuning uchun o'qituvchining vazifasi o'z o'quvchilari uchun tarixiy manbalar bilan ishlashning to'g'ri metodologiyasini, ularning imkoniyatlarini hisobga olgan holda tanlashdan iborat.